

Ekologiska förutsättningar för översiktlig planering i Lidingö kommun

Kjell Nilsson

MOVIUM-sekretariatet, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp

Artikeln beskriver ett exempel på utarbetandet av underlag för ekologisk planering och hur detta underlag hittills använts i praktiken.

Naturresurslagen ger kommunerna ett väsentligt större ansvar för den långsiktiga hushållningen med mark och vatten. Samtidigt förstärks kraven på ekologiska hänsyn i den fysiska planeringen: "Marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt skall användas så att en från ekologisk, social och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning främjas." (1 kap 1 § NRL.)

Trots detta finns det fortfarande få exempel på ekologiskt tänkande i de översiktsplaner som nu föreligger. En orsak är att det i de flesta kommuner saknas kunskaper och erfarenheter om hur ekologi och miljöfrågor kan integreras i planprocessen. Nacka, Helsingborgs och Marks kommuner är några av undantagen som bekräftar regeln.

Många kommuner har omfattande underlag i form av naturinventeringar, skötselplaner, mätvärden på luft- och vattenkvalitet m m, men saknar praxis för hur de skall användas i planarbetet. Mätprogram, inventeringar m m är inte medvetet upplagda för att belysa de problem som den fysiska planeringen ställs inför. Stads-

byggnadskontoren saknar i regel kompetens att förstå och analysera de miljödata som faktiskt föreligger osv.

De ekologiska förutsättningarna är en av många aspekter som måste vägas samman i en översiktsplan. Om ekologin inte integreras i planprocessen, utan utgör en separat självständig del, är risken stor att den inte beaktas i den slutliga planen. Samtidigt bör påpekas att ekologisk planering inte heller innebär att enbart den ekologiska aspekten skall styra planeringen.

I inventeringsskedet kartläggs och analyseras biotoper, bevarandebestånd, miljöbelastningar m m för att ge ett ekologiskt underlag som tillsammans med övriga planförutsättningar bildar underlag för skissarbetet. Under skisskedet sker kontinuerligt en bedömning av de ekologiska effekterna av exempelvis olika områden som är aktuella för exploatering innan själva planförslaget presenteras.

Om förslaget innehåller mera omfattande former av exploatering, t ex ett större industriprojekt, eller om det i samråds- eller utställningsskedet kommer fram allvarlig kritik mot vissa former av mark-

användning, kan hela eller delar av planen bli föremål för en miljökonsekvensbeskrivning (MKB). I en sådan görs en noggrann utredning av flera olika alternativ som vägs mot varandra.

När sedan beslut om planen fattas så innehåller det åtgärder av olika slag för att begränsa negativa effekter på naturmiljön samt eventuella behov av att utveckla den. Det kan vara förordnanden och områdesbestämmelser, anvisningar för det fortsatta arbetet med detaljplaner, behov av ytterligare utredningar, avtal med markägare osv. Det är också viktigt att man följer upp planen med någon form av kontrollprogram.

Jämfört med den ovan beskrivna bilden av en ideal planprocess har det nedan beskrivna Lidingöprojektet i första hand omfattat inventerings- och skisskedet. Ett ekologiskt underlag för planen har presenterats liksom en effektbedömning av föreslagna exploateringar för bebyggelse och fritidsanläggningar.

Bakgrund till Lidingöprojektet

Den första verkliga ansatsen till att integrera landskapsanalysen i den kommunala planeringen var det så kallade Linköpingsprojektet (Statens naturvårdsverk 1977). Bakgrunden till projektet var regeringens proposition 172:111 *Hushållning med mark och vatten* och syftet att utveckla metoder för att beakta ekologi och naturmiljö i översiktlig fysisk planering. Den utvecklade metoden kom emellertid aldrig att slå igenom i praktisk kommunal planering. Troliga orsaker är dels att den skulle bli dyr att tillämpa eftersom den kräver ett mycket omfattande inventeringsarbete, dels att det färdiga resultatet var svårt att tillägna sig för andra än experter.

Nästa steg i utvecklingen mot en ekologisk planering är det så kallade Lerumsprojektet, utfört av Efem arkitektkontor i

början av 80-talet (se Bjur et al 1987). Arbetsmetoden innehåller det mesta man kan begära av en ekologisk plan; måldiskussion om miljökvantiteter, ekologiskt underlag i form av en sk naturdatabank, alternativsökning med konfliktbedömning och konsekvensbeskrivning. Men det är fortfarande fråga om att ekologiaspekten kommer in från sidan, som något som försvårar planeringsprocessen i stället för att underlätta den. Planförfattarna upplevde en konflikt med politikerna som ville begränsa och skynda på arbetet på bekostnad av alternativsökning och konsekvensbeskrivning. Med syfte att ta fram en förebild för ekologisk planering accepterade MOVIMUM en förfrågan från Lidingö om att utarbeta ett ekologiskt underlag till kommunens översiktsplan. Ett viktigt motiv för att samarbeta med Lidingö kommun var att där fanns en uttalad vilja att nå mycket långt beträffande ekologiska hänsyn i planeringen. I utgångspunkterna för översiktsplanearbetet, kommunfullmäktiges direktiv från november 1988, sägs bland annat att Lidingös särart skall bevaras, grönområdenas status och användning skall preciseras samt att miljöförändringar av betydelse för planens utformning skall kartläggas.

Projektet genomfördes parallellt med att kommunen sammanställde övrigt planeringsunderlag. Kjell Nilsson, MOVIMUM, har tillsammans med Per Wallsten, Landskapsarkitekterna Söderblom & Palm i Falun, och biolog Torleif Bramryd, Lunds universitet, utarbetat det ekologiska underlaget och presenterat det för kommunens arbetsgrupp under ledning av fastighetschef Rune Andersson.

Det är värt att notera att arbetet inte inleddes med omfattande inventeringar. Man utgick i stället från befintliga kunskaper och kompletterade dessa med information från berörda förvaltningar och ideella föreningar som utnyttjar och känner Lidingös natur väl.

Det ekologiska underlagsmaterialet

Som bas för den ekologiska analysen ligger en så kallad *biotopkarta*. Syftet med biotopkartan är dels att ge en överblick över naturförhållandena i kommunen, dels identifiera biotoper som på olika sätt bör behandlas speciellt i fråga om planeringsinsatser. På Lidingö har fjorton olika typer av biotoper, det vill säga områden med någorlunda enhetlig miljö och sammansättning av växter och djur, identifierats. Fyra av dessa är skogsbiotoper, tre tillhör det öppna kulturlandskapet, tre utgörs av vatten eller våtmarker samt fyra är sk stadsbiotoper.

Det är viktigt att man inte sätter en gräns för naturen där bebyggelsen tar vid. Öar av sparad naturmark bidrar tillsammans med den anlagda grönskan i parker och trädgårdar till att det finns ett rikt växt- och djurliv långt in i stenstaden.

Biotopkartan ger underlag för två analyser, dels vilka områden som är ekologiskt känsliga, dels vilka som är särskilt attraktiva ur upplevelsesynpunkt. Exempel på biotoper som har bedömts vara ekologiskt känsliga är hällmarkstallskogen, med sitt tunna, slitagekänsliga jordtäckte, de igenväxningshotade ängs- och hagmarkerna samt de för vattenståndsförändringar känsliga våtmarkerna.

Som attraktiva biotoper har bland annat ek- och blandlövskogen klassats eftersom de innehåller för Lidingös förhållanden särpräglade naturtyper. Vidare har några större sammanhängande områden pekats ut som är karakteristiska för landskapet på ön. Inom dessa finns några kärnområden med gammal skog där man fortfarande kan uppleva relativ stillhet och ro.

På Lidingö finns ett naturreservat, Långängen, med ett vackert småskaligt kulturlandskap. Förutom Långängen finns ytterligare bara ett par naturvårdsobjekt som är av regionalt intresse. För att få ett

mer detaljerat underlag för bedömning av *bevarandeintressena* vände vi oss till ideella föreningar i kommunen.

Lidingö naturskyddsförening, Lidingö ornitologiska förening, Sveriges herpetologiska förening och Projekt Lidingöfloran har hjälpt till genom att peka ut botaniskt och zoologiskt intressanta områden. Det kan vara mossar och skogsområden med sällsynta växter, häckningslokaler och rastplatser för havsfågel, reproduktionslokaler för ormar och groddjur, lokaler med sällsynta skalbaggar mm. Bland dessa har sedan ett urval skett av de mest skyddsvärda objekten.

Ur kulturminnesvårdsprogrammet har tre områden valts ut som visar hur 1800-talets öppna åker-, ängs- och hagmarker såg ut. Urvalet har skett på grundval av att dessa objekt omfattar hela kulturmiljön, dvs även landskapet kring den skyddsvärda bebyggelsen.

Friluftsförändringen pekade ut områden som är värdefulla ur rekreationssynpunkt. De omfattar vissa större sammanhängande områden, mindre skogspartier nära bebyggelse samt en skärgårdsmiljö. Vidare ansågs all övrig allemansrättsligt tillgänglig mark inom 200 m från bostadsbebyggelse som värdefull ur rekreationssynpunkt.

Den ekologiska analysen innehåller även en kartläggning av *miljöbelastningarna* på Lidingö. Som underlag användes mätvärden och utredningsmaterial framtaget av kommunens miljö- och hälsoskyddsförvaltning. De viktigaste typerna av föroreningar är tungmetaller, förusande ämnen, organiska gifter samt eutfierande eller övergödande utsläpp.

Dels finns interna föroreningskällor som biltrafiken, värmeproducerande anläggningar samt vissa miljöstörande industrier, främst Shells oljedepåer vid Gåshaga. Dessutom påverkas luftsituationen på ön av föroreningar från Stockholmsområdet, främst från det oljeeldade värme-

verket i Värtahamnen och Högdalens sopförbränningsstation. När den förorenade luften drar in över Lidingö filtreras den av vegetationen som täcker sydvästra delen av ön. Tack vare grönskan har Lidingö en förhållandevis bra luft trots närheten till stora föroreningskällor.

På vattensidan sker utsläpp från reningsverket i Käppala, som är dimensionerat för 500 000 personekvivalenter, diffusa utsläpp från bebyggelse som inte är ansluten till det kommunala avloppssystemet samt förorenat dagvatten som huvudsakligen leds ut i havet via duplikatsystem.

För att mildra de negativa effekterna av olika miljöbelastningar föreslås skyddszoner. För att motverka spridningen av luftföroreningar in över Lidingö föreslås en 500 m bred skyddszon längs öns sydvästra kust. Kring Gåshaga industriområde bör en 300-500 m bred skyddszon sparas mellan den kemiska industrin och bebyggelsen. Inom 50 m från de mest trafikerade vägarna bör vegetationsridåer bevaras och tillskapas för att i möjligaste mån stoppa spridningen av tungmetaller och kväveoxider.

För att förhindra förorening av de ekologiskt känsliga insjöarna Kottlasjön och Stockbysjön samt avsnörda havsvikar med låg vattenomsättning föreslås att avrinningsområdena till dessa utpekade som skyddszoner. Inom dessa bör man minimera direktutsläpp i form av förorenat dagvatten och avlopp från enskilda fastigheter. Däremot är det inget som hindrar att man låter exempelvis dagvatten infiltrera om det finns lämplig mark att översila. Vidare bör restriktioner införas mot spridning av såväl natur- som handelsgödsel.

Genom att arbeta med transparenta överlägg kan resultaten av de olika analysstegen lätt sammanföras till ett *samlat ekologiskt underlag*. Figuren visar ett sådant ekologiskt underlag samlat i en enda kartbild som innehåller:

- * Biologiska värden:
 - ekologiskt känsliga områden;
 - botaniskt skyddsvärda områden;
 - zoologiskt skyddsvärda områden.
- * Sociala värden:
 - upplevelsemässigt attraktiva områden;
 - kulturhistoriskt skyddsvärda områden;
 - värdefulla områden för friluftsliv och närrecreation.
- * Skyddszoner:
 - mot luftföroreningar;
 - mot infiltration i mark och vatten;
 - mot starka vindar.

Slutligen görs med hjälp av så kallade grönstråk och ekologiska korridorer ett försök att binda ihop de utvalda områdena till en fungerande helhet. Det är viktigt att dessa korridorer och stråk hålls öppna som spridningsvägar för växter och djur samt för att bibehålla en god tillgänglighet till naturen och havet för dem som bor och arbetar på Lidingö.

Det ekologiska underlagets effekt på översiktsplanen

Hur har man då sett till att de ekologiska intentionerna fullföljs i den slutliga översiktsplanen? Det ekologiska underlagets inflytande på planen kan beskrivas i tre punkter: förslag till framtida markanvändning har ändrats, övergripande målsättningar formulerats och rekommendationer ges för fortsatt planering och byggande.

a) framtida markanvändning

I huvudkartan som visar markanvändningen i kommunen 1990-2005 har flera tänkta bebyggelseområden ändrats eller uteslutits till följd av det ekologiska underlagets bedömning av negativa effekter på naturmiljö och grönområden. Ett exempel:

”Bebyggelsen innefattar Bredablicksparken, som utgör en av de största na-

turparkerna i centrala Lidingö. Hög exploatering innebär en biotopmässig utarmning. Om Beleparkens naturparksparti i öster berörs, mister denna park mycket av sitt värde. Beleparken fungerar som en stadsdelspark och rymmer många viktiga funktioner för de närboende. Den är också rik på biotoper i en mindre skala.”

Den föreslagna bebyggelsen utgick ur planen.

b) kommunens mål och avsikter

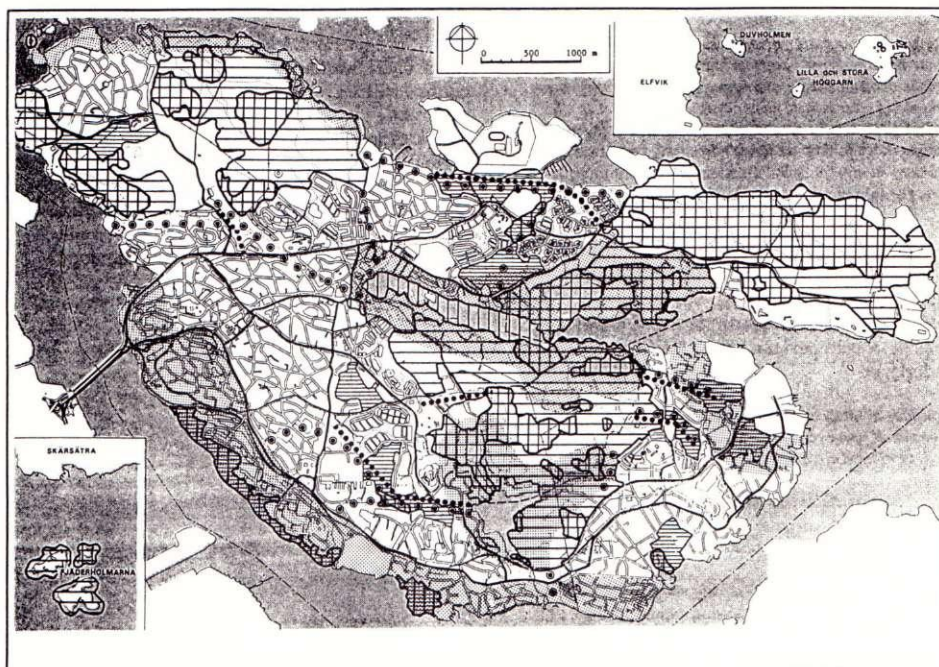
Olika särintressen behandlas var för sig och avslutas med övergripande målformuleringar. Bland dessa finns flera exempel som härrör från det ekologiska underlaget:

”Avsikten är att de ekologiska grundförutsättningarna skall beaktas vid all fysisk planläggning inom kommunen och jämväl vägas in vid andra framtida beslut som kan påverka den fysiska miljön. [...]

Stor restriktivitet skall tillämpas mot införande av anläggningar och aktiviteter som strider mot de ekologiska grundförutsättningarna och som minskar grönområdenas rekreativvärde. [...]

Särskilt känsliga vattenområden såsom Kottla- och Stockbysjöarna, Kyrkviken, Gråviken och Ekholmsnässjön bör i möjligaste mån skyddas mot förorenat ytvatten från gator och belagda parkeringsplatser och liknande.”

Ett samlat ekologiskt underlag för Lidingös översiktsplan

Ekologiskt känsligt område eller med stort botaniskt skyddsvärde	Bostadsnära rekreativmark (som ej ingår i socialt skyddsvärde)	Ekologisk korridor
Stort socialt/kultuhistoriskt skyddsvärde	Skyddszon mot miljöbelastningar och stark vind	Grönstråk

c) *rekommendationer för planläggning och byggande*

Kommunen delas in i zoner. För var och en av dessa presenterar kommunen sina avsikter i form av rekommendationer för fortsatt detaljplanering och bygglovprövning. Följande citat visar hur det ekologiska underlaget följs upp:

”Vegetationen inom skyddszonen vid Lilla Värtan bör behållas och utvecklas där det är möjligt då den fungerar som luftrenande filter mot luftföroreningar.”

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Lidingös översiktsplan genomsyras av höga ekologiska ambitioner. Det finns också flertaliga exempel på att man tagit de praktiska konsekvenserna av dessa ambitioner. Det ekologiska underlaget till planen har hjälpt till att göra detta möjligt genom att översätta kunskaper om ekologi och natur till användbara planeringsinstrument.

Lidingö är speciellt. Dels saknar man tung miljöstörande industri, dels äger man själv den skogs- och jordbruksmark som utgör öns grönområden. Men i gengäld råder ett starkt exploateringsstryck i hela Stockholmsområdet. Regionala organ har anklagat kommunen för att inte ta sitt ansvar för att lösa regionens bostadsbrist. Det finns dock en stark politisk vilja att stå emot detta tryck, uttryckt som ett direktiv att den gamla generalplanens avvägning mellan grönområden och bebyggd mark i allt väsentligt skall bestå.

Hur kommunen kommer att lyckas med sina föresatser om ekologisk planering får framtiden visa. Instrumenten finns. Konsekvensbedömning för miljön av ett planförslag skall regelmässigt ingå i planarbetet, bland annat för alla projekt som berör grönområden, och i planerna skall anges vilka åtgärder för miljöskydd som blir erforderliga.

Referenser

- Bjur, Hans (red); Jerkbrandt, Conny; Jonasson, Kjell & Malbert, Björn, 1987, *Ett ekologiskt synsätt i översiktlig planering – erfarenheter och slutsatser*. (Statens råd för byggnadsforskning T12:1987.) Stockholm: Svensk Byggtjänst.
- Nilsson, K; Bramryd T & Wallsten, P, 1989, ”Lidingö förebild för ekologisk planering”. *Stad & Land* nr 77. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Statens naturvårdsverk, 1977, *Landskapsanalys i Linköpings kommun*. (SNV PM 804.) Solna.